

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی
پژوهشکده تاریخ

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ گرایش ایران اسلامی

اوضاع اجتماعی و فرهنگی ایران از سقوط شاه سلطان حسین صفوی تا تاجگذاری آقا
محمدخان قاجار(با تکیه بر سفرنامه های خارجی)

استاد راهنما:

دکتر ناصر تکمیل همایون

استاد مشاور:

دکتر محمد امیر احمدزاده

پژوهشگر:

خدیجه یارمحمدی

بهمن ماه ۱۳۹۲

سپاس و قدردانی

اکنون که به یاری خدا توانسته‌ام این پژوهش را به اتمام برسانم بر خود واجب می‌دانم از اساتید محترمی که در انجام این پژوهش یاری رسانم بودند، قدردانی نمایم.

از استادارجمند و گرامی جناب آقای دکتر ناصر تکمیل همایون، استاد راهنمای این پژوهش بخاطر رهنمودهای بی دریغشان از آغاز تا انجام پژوهش و نکات بسیار مفیدی که در حین انجام کار راهگشای اینجانب بود، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

هم چنین از استاد محترم، جناب آقای دکتر محمد امیر احمدزاده که به عنوان استاد مشاور، نقش مؤثری در بهینه سازی پژوهش ایفا کردند، صمیمانه سپاسگزاری می‌نمایم و از جناب آقای دکتر محمد رحیم ربانی زاده، مدیریت پژوهشکده تاریخ و هم چنین از استاد محترم سرکار خانم دکتر پروین ترکمنی آذر نیز سپاسگزاری می‌نمایم و در آخر نیز از کارکنان محترم کتابخانه پژوهشگاه علوم انسانی که همواره همکاری داشتند، تشکر می‌نمایم.

تقدیم به مادر عزیزم

که بهترین آموزگار

زندگی ام است

و تقدیم به خواهر مهربانم

به پاس حمایت‌های بی دریغش

چکیده

پژوهش حاضر درباره اوضاع اجتماعی و فرهنگی کشور از دوران سقوط صفویه تا به قدرت رسیدن دودمان قاجار با تکیه بر سفرنامه های خارجی می باشد. بررسی این سفرنامه ها از آن جهت اهمیت می یابد که در مقطع زمانی خاصی نگارش یافته اند چرا که کمتر کسی از ایران عصر آشوب دین کرده است. نگارش سفرنامه و سفرنامه نویسی که حاصل مطالعات و تحقیقات سیاح یا سفیر در زمینه های مختلف می باشد از قدمت بالایی برخوردار است اما لاج آن را می توان مربوط به دوران حاکمیت صفویه در کشور دانست چرا که شرایط و اوضاعی که در این دوران بر کشور حاکم شده بود تسبیل سفر و سیاحت را به کشور سرازیر کرد. پس از سقوط صفویه شرایط به کلی تغییر کرد و اوضاع اجتماعی و فرهنگی دچار آسیب های فراوانی از جهت گوناگون اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، ششبررسی تحولات اجتماعی و فرهنگی ایران در این مقطع زمانی با توجه به رویکرد سیاحت اروپایی که با اهداف و دیدگاه های گوناگون قدم به ایران گذاشتند. مهمترین اهداف این پژوهش می باشد روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه ای و بهره گیری از منابع مرتبط با موضوع تنظیم شده است. از مهمترین دلایل تدوین آشوبها در کشور قتل فرمانروای مقتدر و کارکنان می باشد هرچند در دوران اغتشاش فردی مانند نادرشاه می توانست اوضاع کشور را به آرامش و امنیت برساند اما وی نیز تنها به فکر توسعه طلبی و رسیدن به آرزوهای دور و دراز خویش بود. دورانی که ارزش های اجتماعی و دستاوردهای معنوی کشور در طول پنج سال تسلط کامل افغانان بر بخشی از کشور و پس از آن به قدرت رسیدن نادرشاه رو به فقر و سستی رفت در دوره زندیه نیز به دلیل عدم توجه کریم خان به تمام شهرهای کشور و هم چنین استقلال طلبی حاکمان این شهرها بودند. آشوبها همچنان ادامه یافت و اوضاع کشور را دستخوش ناامنی کرد و دستاوردهای فرهنگی و هنری دوران صفویه که آماده انتقال به دوره های بعدی بود در اثر اوضاع نابسامان این ایام از بین رفت. واقع مهمترین مشخصه این سه دوره تنها جنگ بود. سفرایی که از دوران سقوط صفویه تا به قدرت رسیدن قاجاریه به ایران آمدند به دلیل اوضاع و شرایط خاص و بحرانی، کمتر به اوضاع اجتماعی و فرهنگی کشور پرداخته اند. سیاحت و جهانگردانی که در این مقطع زمانی به ایران آمدند اهداف سیاسی و اقتصادی از مهمترین نقاط توجه آنها به شمار می آید و با مطالعه این سفرنامه ها به خوبی می توان به تغییر نگرش اهداف سیاحت در این دوران پی برد. این وجود حتی در سفرنامه هایی با محتوای کاملاً سیاسی نیز به دلیل پیوند اجتماع و سیاست تا حدودی به مردم و اوضاع آنها در جامعه نیز پرداخته شده است. در دوران افشاریه سیاست و اقدامات سیاسی نادرشاه مؤسس سلسله افشاریه مرکز توجه سیاحت و سفری این دوره قرار گرفته است. اما در دوران زندیه به دلیل تعدیل شرایط و اوضاع، توجه به دیگر مسائل از جمله اجتماع و فرهنگ مطرح نظر سفر را این مقطع زمانی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: سفرنامه ها، اوضاع اجتماعی، موقعیت فرهنگی، اهداف سیاسی، شیوه های اقتصادی

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول: کلیات پژوهش	
۱,۱. مقدمه.....	۲
۱,۲. طرح مسئله.....	۶
۱,۳. سؤالات پژوهش.....	۷
۱,۴. فرضیات پژوهش.....	۷
۱,۵. قلمرو پژوهش (مکانی، زمانی، موضوعی).....	۸
۱,۶. روش پژوهش.....	۸
۱,۷. پیشینه پژوهش.....	۸
۱,۸. بررسی و ارزیابی منابع.....	۱۵

فصل دوم: پیشینه پژوهش

۲,۱. بخش اول: بررسی رورت نگا اي ان ا ي ا ن ا	
درآمد.....	۲۲
۲,۱,۱. اهمیت سفرنامه ها.....	۲۳
۲,۱,۲. محتوای سفرنامه های اروپاییان.....	۲۴
۲,۱,۳. انگیزه ها و دلایل سیاحان و سفرای غربی از سفر به مشرق زمین.....	۲۶
۲,۱,۳,۱. انگیزه های مذهبی.....	۲۶
۲,۱,۳,۲. انگیزه های سیاسی.....	۲۶

۲۷	انگیزه های علمی و اکتشافی.....۲,۱,۳,۳
۲۷	انگیزه های اقتصادی.....۲,۱,۳,۴
۲۸	انواع سفرنامه ها.....۲,۱,۴
۲۸	سفرنامه های تحقیقی.....۲,۱,۴,۱
۲۸	سفرنامه های داستانی.....۲,۱,۴,۲
۲۹	سفرنامه های سیاسی.....۲,۱,۴,۳
۳۰	نتیجه گیری.....۲,۱,۴,۳
۳۲	پی نوشت.....۲,۱,۴,۳

۲,۲.بخش دوم:معرفی اجمالی مهمترین سفرنامه های دوره صفوی(اسامی سفرنامه نویسان)

۳۴	درآمد.....۲,۲
۳۵	سفرنامه کاترینو زنو.....۲,۲,۱
۳۵	سفرنامه جووان ماریو آنجوللو.....۲,۲,۲
۳۵	سفرنامه بازرگان گمنام ونیزی در ایران.....۲,۲,۳
۳۵	سفرنامه وینچنتو د الساندري.....۲,۲,۴
۳۶	سفرنامه برادران شرلی.....۲,۲,۵
۳۶	سفرنامه ایتز پرسیکوم.....۲,۲,۶
۳۶	سفرنامه دن گارسيا د سيلوا فيگوئروا.....۲,۲,۷
۳۷	سفرنامه پیترو دلاواله.....۲,۲,۸

۳۷	سفرنامه کاتف.....۲,۲,۹
۳۷	سفرنامه استودارت.....۲,۲,۱۰
۳۸	سفرنامه یان اسمیت.....۲,۲,۱۱
۳۸	سفرنامه تاورنیه.....۲,۲,۱۲
۳۸	سفرنامه شاردن.....۲,۲,۱۳
۳۹	سفرنامه آدام اولتاریوس.....۲,۲,۱۴
۳۹	سفرنامه سانسون.....۲,۲,۱۵
۳۹	سفرنامه کمپفر.....۲,۲,۱۶
۴۰	سفرنامه کارری.....۲,۲,۱۷
۴۰	گزارش سفیر پرتغال در دربار سلطان حسین صفوی.....۲,۲,۱۸
۴۰	سفیر زیبا.....۲,۲,۱۹
۴۱	نتیجه گیری.....۲,۲,۲۰
۴۲	پی نوشت.....۲,۲,۲۱

فصل سوم: معرفی سفر ه ی خار ان در عصر آشوب (از د سقوط صفوی ر سده ۱۱)

۴۵	درآمد.....۳,۱
۴۶	ورود سیاحان در آستانه سقوط سلسله صفویه.....۳,۱

۴۷	سفرات وولینسکی
۴۸	سفرات احمد دری
۴۹	معرفی سفرنامه های خارجی از سقوط صفویه تا دوران قاجاریه
۴۹	سفرنامه های مربوط به دوران تسلط افغانان
۴۹	سفرنامه کروسینسکی
۵۰	سقوط اصفهان
۵۲	سفرنامه های دوران افشاریه
۵۳	سفرنامه ژان اوتر
۵۴	سفرنامه زندگی نادرشاه
۵۵	نامه های طبیب نادرشاه
۵۵	سفرنامه های دوران زندیه
۵۶	سفرنامه کارستن نیبور
۵۷	سفرنامه مشاهدات سفر از بنگال به ایران در سالهای ۱۷۸۶-۱۷۸۷
۵۸	آخرین روزهای لطفعلی خان زند
۶۲	نتیجه گیری
۶۳	پی نوشت

فصل چهارم: حیات اجتماعی ایران در عصر آشوب (با تکیه بر سفرنامه های خارجی)

۴.۱. بخش اول: اوضاع اجتماعی ایران از سقوط صفویه تا تأسیس قاجاریه

۶۶	درآمد
----	------------

- ۴,۱,۱. اوضاع اجتماعی ایران از سقوط صفویه تا پایان تسلط افغانان..... ۶۷
- ۴,۱,۱,۱. اوضاع داخلی ایران پیش از سقوط سلسله صفوی (از منظر شاهدان عینی)..... ۶۷
- ۴,۱,۱,۲. محاصره اصفهان و قحطی..... ۶۸
- ۴,۱,۱,۳. اوضاع اجتماعی مردم در زمان محمود و اشرف افغان..... ۶۹
- ۴,۱,۲. اوضاع اجتماعی ایران در دوران افشاریه و زندیه..... ۷۲
- ۴,۱,۲,۱. تلاشی بنیان خانواده ها..... ۷۳
- ۴,۱,۲,۲. رواج روسپیگری و فساد..... ۷۵
- ۴,۱,۲,۳. عدم امنیت اجتماعی..... ۷۶
- ۴,۱,۲,۴. مهاجرت..... ۷۸
- ۴,۱,۲,۵. تغییر در خلق و خوی مردم..... ۸۰
- ۴,۱,۲,۶. تغییر در وضعیت ساختاری شهرها و روستاها..... ۸۱
- ۴,۱,۳. توجه به امور عام المنفعه..... ۸۳
- نتیجه گیری..... ۸۶
- پی نوشت..... ۸۷
- ۴,۲. بخش دوم: اوضاع فرهنگی ایران از سقوط صفویه تا ظهور سلطنت قاجار
- درآمد..... ۹۲
- ۴,۲,۱. بررسی اقدامات حاکمان عصر آشوب در حوزه فرهنگی و هنری..... ۹۳

- ۴,۲,۱,۱ توجه نادرشاه به امور فرهنگی..... ۹۳
- ۴,۲,۱,۲ توجه کریم خان زند به فرهنگ و هنر..... ۹۶
- ۴,۲,۲ هنر؛ ارزش و جایگاه آن در عصر آشوب..... ۹۷
- ۴,۲,۳ بررسی آداب و رسوم و مراسم دینی ایرانیان از نگاه سیاح خارجی..... ۱۰۵
- ۴,۲,۳,۱ مراسم ازدواج..... ۱۰۶
- ۴,۲,۳,۲ جشنهای تولد نوزاد و ختنه سوران..... ۱۰۷
- ۴,۲,۳,۳ اعیاد مذهبی..... ۱۰۷
- ۴,۲,۳,۴ جشن گلریزان..... ۱۰۸
- ۴,۲,۳,۵ آداب مهمان نوازی..... ۱۰۸
- ۴,۲,۳,۶ چگونگی خوراک ها..... ۱۱۱
- ۴,۲,۳,۷ مراسم سوگواری و عزاداری..... ۱۱۲
- ۴,۲,۳,۸ آداب و رسوم آمیخته به خرافات..... ۱۱۳
- ۴,۲,۴ پوشش و پوشاک..... ۱۱۵
- ۴,۲,۵ ارزش و جایگاه علم و دانش..... ۱۱۷
- نتیجه گیری..... ۱۲۰
- پی نوشت..... ۱۲۱

فصل پنجم: حیات سیاسی ایران در عصر آشوب (با تکیه بر سفرنامه های خارجی)

- درآمد..... ۱۲۶
- ۵,۱ سقوط صفویه و تسلط افغانان..... ۱۲۸

- ۵,۱,۱. سقوط صفویه و دلایل آن از دیدگاه مورخان داخلی و خارجی..... ۱۲۸
- ۵,۲. اوضاع سیاسی ایران در دوران تسلط افغانان..... ۱۳۰
- ۵,۲,۱. فتح شهرهای اطراف پایتخت..... ۱۳۴
- ۵,۲,۲. سرانجام محمود و برآمدن اشرف..... ۱۳۵
- ۵,۲,۳. عهدنامه صلح میان افغانان و ترکها..... ۱۳۶
- ۵,۳. ظهور نادرشاه افشار در صحنه سیاست ایران..... ۱۳۸
- ۵,۳,۱. نادر؛ پیش از به سلطنت رسیدن..... ۱۳۸
- ۵,۳,۲. نایب السلطنگی نادر..... ۱۳۸
- ۵,۳,۳. دشت مغان و پادشاهی نادر..... ۱۴۲
- ۵,۳,۴. حمله به هندوستان و اتفاقات داخلی همزمان در ایران..... ۱۴۴
- ۵,۳,۵. اواخر سلطنت نادرشاه..... ۱۴۵
- ۵,۳,۶. دوران جانشینان نادرشاه..... ۱۴۷
- ۵,۴. سیاست های جنگی نادرشاه..... ۱۴۸
- ۵,۴,۱. حمله نادر به هندوستان..... ۱۴۸
- ۵,۴,۲. فتح بغداد..... ۱۴۹
- ۵,۵. سیاست های مذهبی نادرشاه..... ۱۵۰
- ۵,۶. اوضاع سیاسی ایران در دوران زندیه..... ۱۵۵

۱۵۵.....	۵,۶,۱. به قدرت رسیدن کریم خان زند.....
۱۵۶.....	۵,۶,۲. شورشهای میر مهنا و عربهای منطقه خلیج فارس.....
۱۵۷.....	۵,۶,۳. مرگ کریم خان و زورآزمایی جانشینان وی برای کسب قدرت.....
۱۵۹.....	۵,۷. سیاست مذهبی کریم خان زند.....
۱۶۱.....	نتیجه گیری.....
۱۶۲.....	پی نوشت.....
فصل ششم: حیات اقتصادی ایران در عصر آشوب (با تکیه بر سفرنامه های خارجی)	
۱۶۷.....	درآمد.....
۱۶۸.....	۶,۱. اوضاع تجارت و بازرگانی.....
۱۶۸.....	۶,۱,۱. توجه به تجارت و بازرگانی پس از سقوط صفویه تا به قدرت رسیدن نادرشاه افشار.....
۱۶۹.....	۶,۱,۲. توجه به تجارت و بازرگانی در عصر افشاریه.....
۱۷۲.....	۶,۱,۳. توجه به تجارت و بازرگانی در عصر زندیه.....
۱۷۴.....	۶,۲. بازار، اصناف و مراکز اقتصادی و امور مالیاتی.....
۱۷۴.....	۶,۲,۱. بازار و مراکز بازرگانی.....
۱۷۶.....	۶,۲,۲. امنیت تجار و بازرگانان.....
۱۷۷.....	۶,۲,۳. واردات و صادرات.....
۱۷۸.....	۶,۲,۴. مالیات گیری.....
۱۸۳.....	۶,۳. وضعیت کشاورزی ایران.....
۱۸۷.....	نتیجه گیری.....

پی نوشت..... ۱۸۸

حاصل سخن..... ۱۹۲

فهرست منابع..... ۱۹۶

فصل اول

کلیات پژوهش

سفرنامه‌ها یکی از مهمترین منابع مورد بررسی در تاریخ نگاری اجتماعی و حتی سیاسی می باشد و بسیاری از نقایص موجود در منابع تاریخ نگاری رسمی را برطرف می کند. رشد سفرنامه نویسی به دوران حکمرانی صفویه در ایران باز می گردد و این رشد ارتباط مستقیمی با تغییر و تحول در کشور از جهات گوناگون سیاسی، اقتصادی، اجتماعی می باشد. در نتیجه تلاشهای سلاطین صفویه، ایران در این زمان به قدرت برتر در میان کشورهای همسایه دست یافت. همین موضوع باعث مطرح شدن ایران در عرصه جهانی شد و سیاحان و سفرای بسیاری را برای بازدید از این شکوه و عظمت به ایران کشاند. از مهمترین اهدافی که موجب اشتیاق سفرای برای سفر به ایران می شد؛ برقراری روابط تجاری و بازرگانی با ایران بوده است و البته در کنار آن، به دلیل بیم فرنگیان از پیشرفتهای عثمانی در خاک اروپا و تحریک و ترغیب ایرانیان به جنگ با عثمانیان، این روابط بیشتر می شد. هدف دیگری که اروپاییان را به ایران می کشاند، تبلیغ و نشر آیین مسیحیت بود که در نتیجه مبلغان مذهبی بسیاری در دوره های مختلف به ایران آمدند و به دلیل آزادی مذهبی و برای برقراری هر چه بیشتر روابط با کشورهای اروپایی، به آنها اجازه فعالیت و حتی ساخت کلیسا داده می شد.

تا اینکه سلسله صفوی به دست گروه کوچک افغانان سقوط کرد. ایران در دوره تسلط پس از افغانان تا به قدرت رسیدن دودمان قاجار، دوره ای از رکود را در زمینه های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی تجربه کرده است. حمله افغانان ثبات و آرامش داخلی کشور را بر هم زد. استقلال و تمامیت ارضی را دچار مخاطرات فراوانی کرد و ایران در مدت کوتاهی به کشوری چندپاره تبدیل شد که هر قسمت از آن در دست عده ای از مدعیان و استقلال طلبان داخلی و دشمنان خارجی قرار داشت.

سرعت اشاعه این آسیب ها آنچنان زیاد بود که تنها اسمی از ایران باقی مانده بود و تعداد سیاحان و سفرایی که در این مقطع زمانی به ایران آمدند، گویای وقایع این دوران می باشد و اگر سلسله افغانان به مدت طولانی ادامه پیدا می کرد، ایران به کلی نابود می شد. گرچه محمود در پی تصرف کل کشور بوده و سعی داشت کشور را به آرامش بازگرداند اما پسرعمویش اشرف که پس از وی عهده دار حکومت شد، با اقدامات نابخردانه اش و تنها برای حفظ حکومت خود و تأیید حکومتش از سوی عثمانی ها کشور را به تاراج گذاشته و عهدنامه ای با ترکها بست که طبق آن نیمی از کشور به آنها واگذار می شد. در واقع کشور به دلیل هجومهای پی در پی همسایگان خارجی و دشمنان داخلی امنیت سابق را از دست داده و کاهش سفرای را به دنبال داشته است. در واقع از مهمترین انگیزه های سیاحان که روزگاری آنها را ترغیب به سفر به ایران می کرد؛ در این زمان از بین رفته بود. چرا که ایران دیگر آن قدرت برتر منطقه نبوده تا بتواند همچون گذشته سدی در مقابل توسعه طلبی عثمانی ها باشد. از طرفی، به دلیل عدم امنیت راهها و آشوبهای حاصل از جنگها، سیاحانی که حتی در قالب بازرگان به ایران می آمدند از سفر به ایران منصرف شدند.

تا اینکه نادرشاه به صحنه آمده و حیثیت و آبروی سیاسی از دست رفته را دوباره به کشور بازگرداند. امنیت دوباره به کشور بازگشته و مردم امیدهای تازه ای به سلطنت نادر پیدا کرده بودند. با این حال نادر با جنگهایی که از عطش سیراب ناپذیرش به قدرت و ثروت نشأت می گرفت، کشور را دوباره دستخوش نا امنی و آشوب کرد و باید گفت شکست افغانان و بیرون راندن روس و عثمانی از کشور، تنها مقدمه ای برای آغاز نقشه های جنگ طلبانه نادر به شمار می رفتند. با این خط مشی، می توان تغییر نگرش سیاحانی که در این دوران به ایران آمدند را به خوبی درک کرد. زمانی بود که سیاحان برای مشاهده شکوه و عظمت ایران، به این کشور می آمدند. اما در این دوران، هدف اصلی سیاحان و سفراء، بیشتر بررسی اوضاع سیاسی کشور بوده که در کنار آن نیز به شغل تجارت و بازرگانی و یا حتی طبابت نیز می پرداختند و مسئله مهم نیز در همین تغییر هدف آنها نهفته است. این اوضاع ادامه داشت تا اینکه حکومت به سلسله زندیه انتقال یافت. کریم خان زند، مؤسس سلسله زندیه، با اینکه فرد عامی و بی سواد بود؛ اما در نوشته های سیاحان بسیار خوش درخشیده و تدبیرهایش در امور حکومت و مملکتداری بسیار مورد توجه سیاحان این دوره قرار گرفته است.

بررسی رویکرد و نگاه این سیاحان و سفرا از جهات گوناگون، اهداف اصلی این پژوهش می باشد. اینکه این سفرا با چه زمینه ذهنی و چه هدفی به ایران قدم گذاشتند و همین طور تحلیل آنها از مسائل مختلفی که در کشور مشاهده می کردند، چگونه بوده است. هم چنین چگونگی تأثیر آشوبها و هرج و مرج ها بر زندگی مردم و انعکاس آنها در سفرنامه ها؛ مورد بررسی قرار خواهد گرفت. اما مسئله قابل ذکر در خصوص سفرنامه های نگارش یافته در این دوران این است که، این سفرنامه ها به دلیل اینکه در شرایط خاص و بحرانی که کمتر کسی به اوضاع اجتماعی و فرهنگی کشور توجه داشته است، نگارش یافته اند؛ از اهمیت خاصی برخوردار می باشند و همین طور در مقایسه با منابع تاریخ نگاری رسمی که بیشتر به اوضاع سیاسی کشور توجه نشان داده اند از مهمترین منابع برای بررسی اوضاع اجتماعی و فرهنگی به شمار می روند اگر چه باید گفت سفرنامه هایی که در این برهه زمانی نگارش یافته اند به دلیل جو سیاسی حاکم بر کشور به اوضاع سیاسی کشور نیز پرداخته اند و به همین دلیل نیز در این پژوهش علاوه بر پرداختن به اوضاع اجتماعی و فرهنگی کشور با توجه به نگاه سفرا و سیاحان، فصلی از این پژوهش نیز به اوضاع اقتصادی و سیاسی کشور اختصاص داده شده است تا بتوان به تصویری جامع و کامل از اوضاع کشور در تمام زمینه ها دست یافت چرا که تأثیرات سیاسی کشور بر اوضاع زندگی اجتماعی و فرهنگی مردم به خصوص در این دوران پر آشوب، امری غیر قابل انکار می باشد.

نکته ای که درباره منابع مورد استفاده برای این پژوهش قابل ذکر می باشد این است که؛ علاوه بر استفاده از منابع اصلی که همان سفرنامه های نگارش یافته در این دوران آشوب می باشد؛ در برخی موارد و با توجه به نیاز مطالبی که از سفرنامه ها استخراج شده؛ از منابع تاریخی ایرانی که در همان دوران نگاشته شده اند؛ استفاده شده است چرا که نکات بسیار مهمی در نوشته های این مورخان وجود دارد که به فهم بهتر مطالب و تکمیل یادداشتهای سیاحان خارجی کمک خواهد کرد. همین طور برخی از مطالب بر پایه گزارشها و اسناد موجود از آن زمان که در نوشته های مورخانی چون لارنس لاکهارت، ویلم فلور، آندره دو

کلوتر، آرنوا و اشرافیان و غیره انعکاس یافته؛ نوشته شده اند و دسته دیگری از مطالب استفاده شده در این پژوهش بر پایه تحقیقات جدیدتر می باشد که به تحلیل گزارشهای سیاحان و سفرای این دوران پرداخته اند که بنا به نیاز بحث مورد نظر از آنها بهره گرفته شده که ذکر تمامی این مطالب، به دلیل خارج شدن از موضوع اصلی پژوهش، در پاورقی آمده است.

با توجه به موضوع پایان نامه حاضر که مربوط به اوضاع اجتماعی و فرهنگی ایران با تکیه سفرنامه های خارجی از دوران سقوط صفوی تا به قدرت رسیدن قاجار می باشد؛ به معرفی اجمالی فصول پرداخته خواهد شد.

فصل اول به کلیات پژوهش می پردازد که شامل طرح مسئله، سؤالات پژوهش، فرضیات پژوهش، قلمرو پژوهش، روش پژوهش، پیشینه پژوهش و بررسی و ارزیابی منابع پژوهش می باشد.

فصل دوم با عنوان پیشینه موضوع به دو بخش تقسیم شده است. بخش اول به بررسی کلی از رویکرد سیاحان و مبلغانی که در مقاطع زمانی مختلف و با اهداف و انگیزه های گوناگون به ایران سفر کرده اند، می پردازد.

بخش دوم نیز به معرفی اجمالی از سفرنامه های دوره صفوی می پردازد. با توجه به اینکه سفرای بسیاری در دوران صفویه به ایران آمدند و سفرنامه نویسی در این مقطع زمانی به اوج قوت و قدرت خود دست یافت؛ به معرفی اجمالی از آنها پرداخته خواهد شد تا تصویری کلی از این دوران که در واقع پیش زمینه ای برای ورود به بحث اصلی می باشد، به دست آید.

در فصل سوم به معرفی سفرنامه هایی که از دوره سقوط صفوی تا ظهور قاجار نگاشته شده اند، پرداخته می شود و در عین حال تحلیلی از اهداف و انگیزه های آنان در این دوران ارائه می شود. چرا که با این بررسی می توان با رویکردها و اهداف این سفرآشنا شده و راهگشای ما در بررسی اوضاع اجتماعی و فرهنگی در دوران آشوب باشد.

فصل چهارم که در واقع ورود به بحث اصلی می باشد، به دو بخش تقسیم شده است. بخش اول به بررسی اوضاع اجتماعی ایران از سقوط صفویه تا ظهور قاجار می پردازد. اوضاع کشور در دوران سقوط صفوی و مصایب و مشکلات وارده بر مردم و پس از آن به زمان تسلط افغانان و نحوه حکومتداری آنان پرداخته می شود و سپس به اوضاع اجتماعی ایران در دوره افشاریه و زندیه پرداخته خواهد شد و به زندگی اجتماعی مردم و نحوه حکومتداری نادرشاه و کریم خان زند که تأثیرات مستقیمی بر زندگی مردم گذاشته اند، پرداخته می شود و به این خاطر که این دو دوره از بسیاری جهات شبیه به هم می باشند و در هر دو دوره عدم ثبات حکومت و آشفتگی اوضاع به عور مشابه وجود دارد؛ در توالی یکدیگر آورده شده است در این بخش تلاش شده است به مهمترین مشخصه این دوران که جنگ می باشد و بیشترین تأثیر را بر روند زندگی مردم گذاشته است؛ پرداخته شود.

در بخش دوم به اوضاع فرهنگی کشور در دو دوره افشار و زند پرداخته می شود. چرا که در دوره افغانان هیچ اقدام و پیشرفت فرهنگی در منابع دیده نشده است. در دوره افشاریه و زندیه تا حدودی به توجه حاکمان این عصر به اوضاع فرهنگی و هم چنین آداب و رسوم که در ایران برگزار می شود و هم چنین هنرها و علایق ایرانی ها با توجه به مطالب و محتوای سفرنامه ها پرداخته می شود. اما در مجموع باید گفت این دوران با توجه به شرایط خاصی که تجربه کرده، توجه چندانی را به فرهنگ و مؤلفه های آن نشان نداده است.

در فصل پنجم نیز به بررسی اوضاع سیاسی ایران در این دوران پرداخته خواهد شد. چرا که جو سیاسی حاکم بر کشور، بر روی سفرنامه های به جا مانده از این زمان تأثیر گذار بوده و در نوشته های آنان منعکس شده است و مسأله قابل توجه این است که بدون بررسی اوضاع سیاسی این دوران، ارائه تصویری مناسب از حیات اجتماعی و فرهنگی عصر آشوب امکان پذیر نبوده و در صورت بررسی آن کاری بس عبث و بیهوده انجام می گرفت و بررسی و شناخت فضای سیاسی این دوران یکی از ملزومات اساسی این بحث می باشد که حتی الامکان و بر اساس سفرنامه های موجود و البته بدون در نظر گرفتن صحت تاریخی این گزارشها بدان پرداخته شده است.

در فصل ششم، اقتصاد ایران در عصر آشوب، مورد توجه قرار گرفته است. اوضاع تجارت و بازرگان، اقداماتی که در راستای بهبود بخشی به اوضاع اقتصادی انجام گرفت. هم چنین مالیات های کمرشکن این دوران و تأثیرات منفی آن بر روی زندگی مردم مورد توجه قرار گرفته است. چرا که مسئله اقتصاد، مسئله ای جدایی ناپذیر از اجتماع می باشد و تأثیرات متقابل این دو از یکدیگر، غیر قابل انکار می باشد.

در پایان، با محتوای حاصل سخن، استنتاجات کلی به دست آمده از رساله به رشته تحریر درآمده است.

۱.۲. طرح مسئله:

یکی از مهمترین منابع تاریخی که در شناخت بهتر تاریخ ایران، به کمک منابع تاریخ نگاری رسمی آمده، سفرنامه ها می باشند. سیاحان و سفرایی که در ادوار مختلفی به ایران سفر کرده اند به دلیل رویکرد و اهداف خاصی که از سفر به ایران دنبال می کردند؛ گزارش ها و سفرنامه های در خور توجهی را نگاشته اند که در شناخت بهتر ایران راهگشا می باشد. سفر اروپاییان به ایران به دوران مغول و ایلخانان و هنگامی که این امپراتوری عظیم تصمیم به تصرف اروپا گرفت؛ می باشد. دورانی که اروپاییان به تدریج با جهان خارج از خود تماس گرفته و از حصار جهل و نادانی قرون وسطی فاصله گرفته و شوق دیدار کشورهای دیگر در وجودشان رخنه کرده بود. در این زمان بیشتر سیاحان در قالب مذهبی و برای تبلیغ آیین مسیحیت به ایران می آمدند و رفته رفته با شناخت بیشتری که از ایران به دست آمد و همین طور تغییر جو سیاسی در ایران و اروپا، تعداد مسافرت ها به ایران افزایش یافت. در واقع با تأسیس سلسله صفویه در ۹۲۰ ه. ق/ ۱۵۰۷ م. ایران در فضای سیاسی جدیدی قرار گرفت. موقعیتی که از هر لحاظ به برتری ایران در میان کشورهای دیگر انجامید و امپراتوری تازه تأسیس صفویه را در مقابل امپراتوری عظیم و قدرتمند عثمانی قرار داد. این موقعیت جدید نه تنها در ایران تغییر ایجاد کرد بلکه در اهداف سفرایی که به ایران می آمدند نیز تغییرات محسوسی ایجاد کرد. در واقع اروپایی ها که از تسلط عثمانی ها بر راههای زمینی و دریایی مشرق زمین که سد راه تجارت آنها شده بود، ناراضی بودند؛ به فکر اتحاد با امپراتوری در حال رشد صفویه افتادند و به همین منظور سفرای بسیاری را به دربار ایران فرستادند. در اثر این رفت و آمدها بود که ایران عصر صفوی به تدریج زبازد کشورهای اروپایی شد و مسافران زیادی را در خود جای داد که با اهداف گوناگون سیاسی، اقتصادی و فرهنگی به ایران سفر می کردند. این روند تا سقوط سلسله صفویه به دست گروه کوچک افغانان ادامه یافت. در واقع این حمله به عنوان سد معبری برای پیشرفت ایران به شمار می رفت و به مدت نیم قرن کشور را در منجلا ب ناامنی و رکود فرو برد و پیشرفتهای مقطعی که گاهی توسط حاکمانی چون کریم خان زند صورت می گرفت، چندان به بهبود اوضاع کمک نکرده است. حال با این توصیفات باید گفت که شناخت ایران در زمانی که در میان آشوبها و هرج و مرج های حاصل از جنگ های داخلی و خارجی محصور شده و انزوای اجتماعی و فرهنگی کشور را موجب شده بود و کمتر کسی به فکر ثبت تاریخ ایران در این اوضاع و شرایط و مصیبت های وارده بر مردم بوده؛ از اهمیت بیشتری برخوردار می باشد و با اینکه محتوای گزارشهای سیاحان از محتوایی سیاسی برخوردار بوده اما هر کدام از آنها بنا به اقتضای شغلی اشان که جزء اهداف ثانوی آنها از سفر به ایران به شمار می رود؛ علاوه بر تهیه گزارش برای دولت های متبوعشان، به تشریح اوضاع اجتماعی مردم نیز پرداخته اند که تا حدودی به ارائه تصویری

از آن دوران پرآشوب کمک خواهد کرد. کم توجهی های تاریخ نگاری های رسمی در توجه به اجتماعیات، سهم به سزایی در پر رنگ تر کردن نقش سفرنامه ها ایفا کرده است. حال با توجه به اهمیت این سفرنامه ها، تحلیلی که می توان از اوضاع اجتماعی و فرهنگی کشور از زمان سقوط صفویه تا به قدرت رسیدن آقا محمد خان قاجار انجام داد، چگونه است.

۱.۳. سؤالات پژوهش:

۱. اوضاع اجتماعی و فرهنگی ایران در دوره سقوط سلسله صفوی و آشوبهای حاصل از آن چگونه و به چه صورت در سفرنامه ها به تصویر کشیده شده است؟

۲. اوضاع اجتماعی و فرهنگی ایران در عصر افشاریه و زندیه چه موقعیتهای جدیدی را از نظر ثبات اجتماعی و تحولات فرهنگی پذیرا شد؟

۱.۴. فرضیات پژوهش:

هدف از این پژوهش، پاسخ به سؤالات بالاست که با توجه به منابع سفرنامه ای سعی شده است؛ اوضاع اجتماعی و فرهنگی ایران در این دوران مورد بررسی قرار گیرد. بدین منظور فرضیات زیر مورد ارزیابی قرار می گیرد: ایران پس از سقوط سلسله صفوی دچار آشوبهای داخلی و خارجی شد و مصیبتهای فراگیری در اثر قحطی و شورش در نواحی مختلف ایجاد شد و بیشتر سفرایی که در این دوران به ایران آمدند؛ از کشورهای روس و عثمانی بودند که با هدف شناخت اوضاع و تصرف بخشهایی از کشور به ایران سفر می کردند و حتی برخی از این سفر با درک اوضاع نابسامان کشور پیش از سقوط سلسله صفویه به ایران آمدند و فروپاشی سلسله صفوی را قریب الوقوع و زود هنگام پیش بینی کردند. سقوط صفویه ضربه ناگواری بر کشور وارد آورد که این مهم در نوشته های تاریخ نگاران داخلی و سیاحان و سفرای خارجی انعکاس یافته است البته به جز این سفر، بازرگانان خارجی که از زمان صفویه در ایران اقامت داشته اند؛ گزارش های قابل توجهی از اوضاع نابسامان اقتصادی و تأثیرات آن بر اوضاع اجتماعی نگاشته اند و هر کدام از آنها از ابعاد گوناگون و با توجه به زمینه فکری و اجتماعی خود، به تحلیل اوضاع سیاسی و اجتماعی کشور پرداخته اند. اما در دوران افشاریه و زندیه در اثر تلاشهای نادرشاه و کریم خان زند کشور تا حدودی به آرامش و ثبات نسبی دست یافت گرچه در این میان اتفاقات بسیاری رخ داد که همان آرامش نسبی را نیز دچار مخاطرات کرده بود.

۱.۵. قلمرو پژوهش (مکانی، زمانی، موضوعی):

قلمرو مکانی و زمانی این پژوهش، جغرافیای سیاسی ایران از سقوط سلسله صفویان تا تاجگذاری آقا محمد خان قاجار از ۱۱۳۵ ه.ق تا ۱۲۱۰ ه.ق را در برمی گیرد. محور پژوهش به بررسی تحولات اوضاع اجتماعی و فرهنگی ایران از سقوط شاه سلطان حسین صفوی تا ظهور دودمان قاجار با تکیه بر سفرنامه های اروپاییانی که در این مقطع زمانی به ایران آمده اند، اختصاص دارد.

۱.۶. روش پژوهش:

روش پژوهش بر مبنای روش توصیفی و تجزیه و تحلیل داده ها می باشد. ابتدا به بررسی اهمیت سفرنامه ها و نقش آنها در مطالعات تاریخی و سپس به بررسی اجمالی از سفرنامه های دوره پیش از موضوع اصلی بحث، یعنی صفویه، پرداخته می شود. فصول بعدی پژوهش به موضوع اصلی پژوهش اختصاص خواهد داشت که در ابتدا به معرفی اجمالی سفرنامه هایی که از سقوط صفویه تا دوران ظهور قاجار نگاشته شده اند می پردازد و پس از آن گزارش های سیاحان و توصیفات که هر کدام با رویکرد مخصوص به خودشان به توصیف اوضاع فرهنگی و اجتماعی و سیاسی پرداخته اند، آورده خواهد شد که با توجه به نیاز بحث به تحلیلی از توصیفات سیاحان و سفر با تکیه بر تحقیقات پژوهشی و هم چنین اطلاعات محدود پژوهشگر به طور مختصر پرداخته خواهد شد.

۱.۷. پیشینه پژوهش:

از دوره سقوط صفویه تا به قدرت رسیدن دودمان قاجار به پژوهش هایی چند با تکیه بر سفرنامه های خارجی نگاشته شده در آن زمان انجام گرفته است اما محور اصلی مباحث این پژوهش ها، پرداختن به اوضاع سیاسی کشور در این مقطع زمانی می باشد که در کنار آن به اوضاع اجتماعی و فرهنگی کشور نیز پرداخته شده است. اما نکته ای که در این میان حائز اهمیت است نحوه بهره گیری از این منابع می باشد که بیشتر بر استفاده از منابع تاریخ نگاری رسمی استوار بوده است.

دسته دیگری از پژوهش های انجام شده در این زمینه بر اساس گزارش ها و اسناد موجود در آن زمان می باشد که توسط مورخان خارجی گردآوری و تألیف شده اند.

مهمترین پژوهش هایی که درباره عصر افشاریه به انجام رسیده است و از جمله بررسی های جدید به شمار می روند عبارتند از: **تاریخ اجتماعی ایران در عصر افشاریه (رضا شعبانی، ۱۳۵۹):** در فصل اول ابتدا به روی کار آمدن نادرشاه و قدرت گیری وی و تأسیس سلسله افشاریه در عرصه سیاست